

УДК 821.161.2-93.09]-054.7:159.923.35(477)

МАРИНА ВАРДАНЯН

м. Кривий Ріг

maryna.vardanian@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНІ КОНСТАНТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ЮНАЦТВА

У статті визначаються національні константи української діаспорної літератури для дітей та юнацтва крізь призму культурного, літературного та історичного контекстів у межах другої та третьої хвиль еміграції. Література як важливий чинник формування національної ідентичності в українському зарубіжжі виявляла у своїй основі низку національних констант. До основних національних констант відносимо державну націю, Людину та національну культуру.

Ключові слова: література для дітей та юнацтва, українська діаспора, національна ідентичність, національні константи.

Питання ідентичності (особистої, культурної, етнічної, національної), осмисленням наслідків процесів глобалізації, засад мультикультуралізму – актуальні у світі, зокрема і в сучасній Україні. Що визначає національну ідентичність та націю? або ж – хто ми є? ким маємо стати? яким є той інший, що поряд? як його прийняти? та інші варіації на тему – останнім часом є топовими для багатьох дискурсів у зарубіжній та українській філософії (Б. Вальденфельс, П. Рікер, Ю. Кристева, Н. Кривда), культурології (Ч. Тейлор, Н. Ханенко-Фрізен), політології (І. Бахов), соціології (Е. Д. Сміт, М. Гібернау, Л. Гудков, К. Чернова), філології (Л. Горболіс, М. Ревакович, О. Кицан, П. Іванишин) тощо. Обсяги цієї роботи не дають змогу розглянути увесь спектр означеної проблематики, що може бути предметом окремого ґрунтовного міждисциплінарного дослідження. Але бачимо у працях певну закономірність, сформульовану у найзагальнішому вигляді Г. Ковальовою: «...національна ідентичність виступає способом проведення відмінностей між тими, хто належить до нашого співтовариства і тими, хто до нього не належить» [5, 85]. Серед важливих чинників формування національної ідентичності дітей та юнацтва українського зарубіжжя визначалися – національна освіта, матерна мова та література. В останній питання національного, національної ідентичності оприявлюється у кількох аспектах: як продовження націоцентричних традицій в україн-

ській літературі; у системі національно-патріотичного виховання, що визначала виховний ідеал українця в діаспорі; у розумінні національного не стільки як політичної ідеології, скільки культури, що знаходить своє вираження у художній моделі світу, – все це стало основою для формулювання національних констант, тобто сталих, незмінних націотворчих факторів у системі цінностей української діаспори. Тож, у цій статті ставимо за мету визначити та інтерпретувати національні константи літератури української діаспори, що не було предметом вивчення в літературознавстві. У своїх спостереженнях переважно спираємося на матеріали, присвячені різним аспектам дитячої книги та освіти в еміграції, що частково доповнюємо літературою ширшого контексту, основні положення якої мали свій відгук у дитячій діаспорній літературі.

З питанням національної ідентичності тісно пов'язано поняття «нація». Тож, і *головна національна константа* письменників української діаспори пов'язана з ідеєю державної нації. Від другої хвилі еміграції для українців-репатріантів питання утвердження української нації у політичному і культурному вимірах було домінантною потребою. Відправним пунктом у роздумах про Україну та націю стала поразка українців у національно-визвольній війні ХХ ст., а за нею – осмислення не лише її причин, а й України як окупованої території більшовицькою владою. Втративши

можливість здійснювати державне будівництво на рідній землі, політична та культурна інтелігенція свої інтенції перенесла в духовну сферу. Це ставало проекцією, головню, двох образів України: «духовної» України та «советської» України. Породжений усвідомленням бездержавності нації перший образ мав компенсаторський характер у юнгівському розумінні, а тому у візії митців ставав осердям такої націотворчої моделі світу, що включала в себе державницький, історичний, культурний чинники.

«Нація», «народ», «раса», «кров» як тожні поняття широко вживаються у тогочасній еміграційній періодиці, присвяченій різним питанням дитячої літератури та патріотичного виховання. Одним із таких означень «нації» є формулювання Б. Лисянського, професора, ученого, поета, у видавництві «Українська школа на еміграції»: «Раса, кров, спільна мова, а головню спільна історична традиція, спільні державницькі прямуння і прагнення та спільна психологія дають у своїм сумарнім співдіянні той феномен, що його ми звемо нацією» [7, 8–9]. У Б. Лисянського, як і в І. Багряного, Ю. Бойка, В. Гришка, Д. Донцова, Ю. Липи, попри відмінність їх поглядів на суть «націоналізму», нація характеризується наявністю певної сукупності рис, насамперед, серед них – територія, мова, історія, традиції, спільна психологія. Вказуючи на низку чинників, що об'єднують людей у націю, українські дослідники цієї проблематики наблизилися до сучасного розуміння нації.

Державотворення та історія – це два основні вектори у художній концепції світу української діаспори. У центрі цієї моделі – образ цілісної України, яка зображена в різні історичні етапи. По-перше. Як у публіцистиці, так і в дитячій літературі визначалося декілька періодів української державності. Зокрема, у художній діаспорній літературі для дітей та юнацтва, що багата на історичну тематику, а також у навчальній літературі з українознавства презентовані такі етапи української держави: 1) початок творення української держави бере свій відлік з Київської Русі, 2) наступний етап – княжа доба в часі українсько-литовської держави, 3) потім – козацька доба як спроба відродити українсь-

ку державу, 4) XIX ст. пов'язується з постаттю Т. Шевченка та відповідно з відродженням нації, 5) у XX ст. виокремлюються дві спроби відновлення української держави – 1917–1918 рр. внаслідок української революції та відродження Української Держави як результат визвольних змагань [10, 52]. По-друге. У художніх творах та навчальних книгах подавався образ єдиної України. Одним із таких яскравих прикладів є книга для читання П. Волиняка «Київ». Тут укладач бере матеріали про східну Україну (Донбас) і про її південь – Крим та Азовське море, чим представляється не лише різноманіття тем з різних куточків України, а й формується, уявлення про цілісність України. По-третє. До видатних історичних постатей, які ставали свідченням могутності української державності та взірцями відданості українській національній ідеї, у дитячій літературі належали княгиня Ольга, князі Святослав, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах за часів княжої України та С. Петлюра у добу України-УНР. У такий спосіб у художній літературі української діаспори стверджувалася історична тяглість ідеї державності, а минуле героїзувалося.

Взаємозв'язок нації і держави у розумінні української діаспори можна розкрити через герменевтичне коло, в якому вони перебувають: нація як творець держави та держава як основа для нації. За відсутності власної самостійної держави перше означення ставало доміантним в еміграції. Прагнучи досягнути сенс «бездержавної історичності», українська діаспора з національною ідентичністю тісно пов'язувала питання особистої ідентичності, що мала вповні виявлятися у тісному зв'язку з першою та навпаки. «Все, що нація творить, – наголошував Л. Білецький, – може бути витворене тільки її окремими членами і навпаки національна цілість – це (...) передумова для вільного розвитку духових сил окремого її члена [2, 7–8]. Так ми переходимо до *другої константи* української діаспори, що пов'язувалася з Людиною.

Найвищою цінністю нації в дитячій літературі української діаспори проголошувалася «душа української дитини», а письменник – її «форматором» [4, 97]. Це позначилося як на виборі образів героїв, що мали реалізовувати

естетичну концепцію людини у художньому світі письменників української діаспори, так і низці мотивів, що виявлятися у збереженні та продовженні національної ідеї. Насамперед, у дитячій діаспорній літературі представлена низка образів-символів – пророки, святі, борці, мученики. Це – державотворці, військові, історичні діячі, поети. Осмислюючи віддзеркалення виховного ідеалу в літературі, А. Горохович у своїй праці «Батьки і діти» до низки образів сильних особистостей віднесла фольклорного персонажа Кожум'яку, історичну постать Володимира Мономаха, жіночий образ Ярославни. Проте найголовніше місце у дитячій діаспорній літературі відводиться національним символам – Т. Шевченку, І. Франку, Л. Українці. У їхній творчості, на думку вище згадуваної дослідниці, український світогляд найповніше зазнав інтерпретації. У продовженні націоцентричних традицій «велетнів духа» бачилася місія дитячої літератури в екзилі, а втілювалася ця думка в мотиві «золотої доби» в літературі. Ідеї Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки як носіїв «української правди» мають продовжувати сучасні діаспорні письменники. Адже такий зв'язок між поколіннями засвідчував тривалість національної ідеї. До такої думки доходили Б. Гошовський та Р. Завадович, підкреслюючи національне та суспільне значення дитячої та юнацької літератури [8].

Ідеї духовного зв'язку, спадкоємності та безперервності поколінь – роду – народу – нації – проходять червоною ниткою у критиці та літературі діаспори. Тому образ українця зображувався як носій «ідеалів українського патріотизму, багатого духовного життя, оснований на християнській релігії» [3, 38]. Йдеться про моделювання у художньому світі українських діаспорних письменників образу активної, свідомої особистості, доля якої пов'язана з народом. Тут основним мотивом творів ставала проблема зміни поколінь, що продовжить справу української державності у майбутньому. Цей мотив у дитячій діаспорній критиці відсилав до біблійного сюжету «великого ісходу» про вигнання та скитання єврейського народу, що проектувався на українську дійсність. У своєму виступі на спільному з'їзді «Слова» та Об'єднання працівників дитячої

літератури 27 грудня 1964 р. Б. Гошовський порівнює Франка з Мойсеєм. Як і Мойсей, І. Франко «своє пророцтво, свій заповіт передає в найтрагічнішу хвилину життя народу дітям, бо, власне, в дітях – безсмертність народу і в них майбутнє здійснення “великого діла” – призначення народу з Божого веління» [8, 220].

Боротьба та пам'ять – дві ключові ідеї, що визначали модель поведінки героїв творів для дітей та юнацтва української діаспори. Якщо з боротьбою пов'язувалися переважно козацькі образи та постаті національно-визвольних змагань, то з ідеєю історичної пам'яті – переказ про «євшан-зілля». Тим самим, відродження зв'язку з Україною, збереження української культури, а також системи національних ціннісних орієнтацій в ідентифікаційній стратегії української діаспори становили *третю константу*. До складових національної ідеї в діаспорі належали український світогляд, культурні цінності, рід, Батьківщина, Бог, мова.

Як наголошував Р. Завадович, «...дитяча література є перший ступінь знайомства людини з літературою і, взагалі, культурою власного народу» [8, 265]. Тому основними завданнями українства поза межами Батьківщини проголошувалося формування світогляду, характеру, норм поведінки, зокрема молоді. Насамперед, утверджуючи себе як націю, українці в еміграції декларували наміри відроджувати, пізнавати та зберігати українську культуру, що є відображенням ментальності та національного характеру, осмислити які прагнули українські інтелектуали в еміграції. Зокрема, Ю. Липа у своїй книзі «Призначення України» визначав чотири складники української пракультури, що сформували український характер у теперішньому його вигляді, – трипільський, скіфський, готський, киево-руський первені [6]. У кожен із цих етапів Ю. Липа проектував формування певного психотипа українця – хлібороба, лицаря, козака, ватажка. Характер же українців розкривав як сукупність таких рис – терпеливість, скромність, обережність, відважність, творчий дух, потяг до краси, практичність, твердість духу, волелюбність, національна гордість тощо [6, 131–137]. Цими рисами національного

характеру наділялися персонажі художніх творів дитячої діаспорної літератури, які у своєму намірі змінити світ часто символізувалися, або наближувалися до типу культурного героя. Через художні твори працівники дитячої літератури в еміграції плекали високі духовні цінності, цінності нації.

У дитячій літературі ключові ціннісні концепти охоплюють різні сфери духовного життя – особисті, родинні, суспільні. Так, у психологічному нарисі «За краще пізнання своїх дітей» М. Сидор-Чарторийський до таких цінностей відносив: *почуття любові* до свого роду, своїх батьків, матері, до своєї нації і до Бога; *жертвність* – це сила, яка зуміє всякі навіть особисті і побічні інтереси підкорити вищим інтересам народу – нації – України, вона творить героїзм; *дружність* – з'єднає нас плечима до плечей – серце до серця на те, щоб ми спільно змагалися і перемагали, а не зневірювалися поодинокі та падали; *справедливість* – наказуватиме нам усім бути справедливими і вимагати такої справедливості для себе і для народу [9, 33]. У свою чергу І. Багрянний, активний учасник розбудови молодіжних національних організацій та автор публікацій про патріотичне виховання, виявами національного «я» вважав: служіння Батьківщині, справі її визволення, плекання мови й культури свого народу, боротьба за ідеали свободи, національної незалежності та суверенності [1, 780–781].

Визначаючи національні цінності та характер, українці в еміграції прагнули не лише пізнати власну відмінність від інших культур. Вони протиставляли національні цінності інтернаціональним принципам, що сповіду-

валися у радянській Україні, через біполярну опозицію – тут / там. Перший концепт, «тут», пов'язувався з еміграцією та «вільним світом», ідеями визволення Батьківщини, відродженням української культури, вільною національною думкою. Другий – уособлював колоніальне рабство, окупацію, залізну заслону, неволю, нищення українських цінностей. В І. Багряного ці концепти стають маркерами у виховній системі молоді в еміграції та в радянській Україні. З іншого боку, працівники дитячої літератури, як і сам І. Багрянний, виступали проти націоналізму в його агресивному вияві. Тому у критичних розвідках не протиставлялися загальнолюдські цінності національним. Такий напрям був окреслений І. Багрянним ще 1946 року, у часи дискусії про призначення української літератури в еміграції, коли відбувалося осмислення взаємозв'язку цих двох засад. Пошана до мови й культури іншого народу ставала одним із головних пафосів тогочасної дитячої літератури. А поряд із національною гордістю розкривалася така риса українців як толерантність і терпіння до ближнього, чужого.

Письменники української діаспори через свої твори прагнули виховувати глибоко патріотичну і віруючу особистість, котра любить свою далеку Батьківщину, молиться за її світле майбутнє. Тому ця література позначена високим рівнем національної свідомості. Основою національної концептосфери української діаспорної літератури для дітей та юнацтва ставали три головні національні константи – державна нація, Людина, українська культура.

Список використаних джерел

1. Багрянний І. Публіцистика / упоряд. О. Коновал; передм. І. Дзюби; післямова Г. Костюка. Київ : Смолоскип, 2006. 856 с.
2. Білецький Л. Учитель-громадянин і засади його праці // Українська школа на еміграції. 1947. Ч. 2–3. С. 1–9.
3. Горохович А. Батьки і діти. Вінніпег – Торонто : Світова Координаційна Виховно-Освітня Рада, 1990. 176 с.
4. Гошовський Б. Українська дитяча література. Спроба огляду і проблематика. Торонто – Нью-Йорк : ОПДЛ, 1966. 116 с.
5. Ковальова Г. П. Національна ідентичність та її формування в незалежній Україні в умовах глобалізації: культурологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. культурології ; 26.00.01 / Харк. держ. акад. культури. Харків, 2010. 22 с.
6. Липа Ю. Призначення України. Нью-Йорк : Видавництво «Говерла», 1953. 314 с.
7. Лисянський Б. Виховна проблема нашої сучасності // Українська школа. 1948. Ч. 7–8. С. 5–10.
8. Ми і наші діти. Дитяча література. Мистецтво. Виховання. Збірник І. – Торонто – Нью-Йорк : ОПДЛ, 1965. 390 с.
9. Сидор-Чарторийський М. За краще пізнання своїх дітей (Психологічний нарис). Нью-Йорк: Видавництво «Говерла», 1976. 48 с.
10. Як виховувати дівчату та молодь. Методичні поради та програми українознавства для передшкілля, шкіл і доповнювальних курсів для дорослих. Мюнхен : CICERO, 1953. 60 с.

References

1. Bahrianyi I. Publitsystyka / uporiad. O. Konoval; peredm. I. Dziuby; pisliamova H. Kostiuka. Kyiv : Smoloskyp, 2006. 856 s.
2. Biletskyi L. Uchytel-hromadianyn i zasady yoho pratsi // Ukrainska shkola na emihratsii. 1947. Ch. 2-3. S. 1-9.
3. Horokhovych A. Batky i dity. Vinnipeh – Toronto : Svitova Koordynatsiina Vykhovno-Osvitnia Rada, 1990. 176 s.
4. Hoshovskyi B. Ukrainska dytiacha literatura. Sprba ohliadu i problematyka. Toronto – Niu-York : OPDL, 1966. 116 s.
5. Kovalova H. P. Natsionalna identychnist ta yii formuvannia v nezalezhnii Ukraini v umovakh hlobalizatsii: kulturolohichni aspekty : avtoref. dys. ... kand. kulturolohii ; 26.00.01 / Khark. derzh. akad. kultury. Kharkiv, 2010. 22 s.
6. Lyra Yu. Pryznachennia Ukrainy. Niu-York : Vydavnytstvo «Hoverla», 1953. 314 s.
7. Lysianskyi B. Vykhovna problema nashoi suchasnosti // Ukrainska shkola. 1948. Ch. 7- 8. S. 5-10.
8. My i nashi dity. Dytiacha literatura. Mystetstvo. Vykhovannia. Zbirnyk I. – Toronto – Niu-York : OPDL, 1965. 390 s.
9. Sydor-Chartoryiskyi M. Za krashche piznannia svoikh ditei (Psykhologichnyi narys). Niu-York: Vydavnytstvo «Hoverla», 1976. 48 s.
10. Yak vykhovuvaty ditvoru ta molod. Metodychni porady ta prohramy ukrainoznavstva dlia peredshkillia, shkil i dopovniuvalnykh kursiv dlia doroslykh. Miunkhen : CICERO, 1953. 60 s.

MARYNA VARDANIAN

Kryvyi Rih

NATIONAL CONSTANTS OF UKRAINIAN DIASPORAL LITERATURE FOR CHILDREN AND YOUTH

The article defines the national constants of Ukrainian Diaspora literature for the children and youth in the light of cultural, literary and historical contexts between the second and the third waves of emigration. Literature, as a major factor of forming national Ukrainian identity abroad, was founded on a number of national constants. The main national constants include the titular nation, Human and national culture.

Key words: literature for children and youth, Ukrainian Diaspora, national identity, national constants.

МАРИНА ВАРДАНЯН

г. Кривой Рог

НАЦИОНАЛЬНЫЕ КОНСТАНТЫ УКРАИНСКОЙ ДИАСПОРНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ДЛЯ ДЕТЕЙ И ЮНОШЕСТВА

В статье определяются национальные константы украинской диаспорной литературы для детей и юношества через призму культурного, литературного и исторического контексты в рамках второй и третьей волн эмиграции. Литература как важный фактор формирования национальной идентичности в украинском зарубежье проявляла в своей основе ряд национальных констант. К основным национальным константам относим государственную нацию, Человека и национальную культуру.

Ключевые слова: литература для детей и юношества, украинская диаспора, национальная идентичность, национальные константы.

Стаття надійшла до редколегії 13.04.2018